

УДК 303.436.2:94(477)"1939/1945"

Олександр Кравченко,

здобувач НБУВ

ДОКУМЕНТИ ЦДАГО УКРАЇНИ ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ ПАРТИЗАНСЬКОГО З'ЄДНАННЯ ІМ. І. Ф. БОРОВИКА

У статті аналізується склад, зміст та інформаційний потенціал архівних документів з'єднання в Центральному державному архіві громадських об'єднань (ЦДАГО) України, а також висвітлюється історія бойової діяльності партизанського з'єднання ім. І. Ф. Боровика.

Ключові слова: Центральний державний архів громадських об'єднань (ЦДАГО) України, партизанський рух, фонд, групи документів, рукопис, копія.

Партизанське з'єднання ім. І. Ф. Боровика зробило значний внесок у розвиток радянського партизанського руху в Україні загалом і на території Київщини зокрема. Період його бойової діяльності охоплював 1941–1943 рр., проте через відносно незначну кількість архівних документів вона не отримала належного висвітлення в історіографії.

Лише деякі науковці досліджували історію його бойової, розвідувальної та диверсійної діяльності. Так, наприклад, А. Кентій та В. Лозицький у праці: «Україна партизанська». охарактеризували всі партизанські з'єднання, які діяли на території України під час німецької окупації 1941–1944 рр. Автори в цій науковій праці розкрили історію бойової діяльності і даного з'єднання, як складової частини партизанського руху на Київщині [1].

Дослідити героїчну бойову діяльність з'єднання дає змогу документальний комплекс архівних джерел ЦДАГО України. Архівні документи партизанського з'єднання ім. І. Ф. Боровика в основному наявні у фонді № 72 (всього 12 справ).

Партизанське з'єднання ім. І. Ф. Боровика діяло на території Малинського р-ну Житомирської обл., Бородянського р-ну Київської обл., а також Рівненської, Сумської, Чернігівської (Україна), Орловської і Брянської (Росія), Гомельської, Пінської і Поліської (Білорусь) областей. Командиром з'єднання був В. Ушаков, комісаром – В. Волков, началь-

ником штабу – Г. Негробов (червень – серпень 1943 р.), майором П. Сябряк (серпень – жовтень 1943 р.) [2].

25 липня 1941 р. із шахтарів, робітників і службовців м. Сталіно (нині – м. Донецьк) був сформований перший Сталінський партизанський загін під командуванням І. Боровика. У серпні – жовтні 1941 р. загін діяв у Малинському р-ні Житомирської та Бородянському р-ні Київської областей, а потім перейшов у Брянські ліси, де вів боротьбу з фашистами на території Орловської та Сумської областей РРФСР і УРСР. У травні 1942 р. загін, що отримав назву ім. Й. В. Сталіна, увійшов до складу з'єднання під командуванням О. Сабурова і разом з ним здійснив рейд на Правобережну Україну. 20 квітня 1943 р. із загону було виділено групу партизанів кількістю 42 бійці й сформовано новий загін ім. І. Ф. Боровика, названий на честь загиблого в бою командира першого Сталінського партизанського загону [3].

Організаційна структура з'єднання складалася з командування, штабу, групи розвідки, радіовузла, санітарної і господарської частин, бойових підрозділів (партизанських загонів, які поділялися на групи, взводи, відділення). Загони мали групи кінної і пішої розвідки, підривників, санітарні та господарські частини. У з'єднанні був також кавалерійський ескадрон [4].

Згідно з наказом Українського штабу партизанського руху (УШПР) 6 червня 1943 р. для активізації партизанського руху в Київській та Кіровоградській областях, а також нанесення ударів по комунікаціях противника, із з'єднання партизанських загонів генерал-майора О. Сабурова були виділені партизанські загони ім. Й. В. Сталіна – командир В. Ушаков та ім. І. Ф. Боровика – командир П. Сябряк, комісар М. Голованенко, начальник штабу П. Чернишов, загальною чисельністю 470 бійців, з яких було сформовано партизанське з'єднання ім. Й. В. Сталіна. 13 червня 1943 р. був створений Київський партизанський загін – командиром став М. Устинов, комісаром – С. Ларін, начальником штабу – Г. Новотний, а 22 вересня – партизанський загін ім. М. О. Щорса – командир І. Савицький, комісар – Д. Панікаров, начальник штабу – Г. Негробов [5].

Сформоване з'єднання дислокувалося на території Київської обл., і розпочало виконання бойового завдання. 14 червня 1943 р. воно вийшло в рейд на територію Київської і Кіровоградської областей. 17 червня загони з'єднання перетнули залізницю Овруч – Калинковичі та зупинилися в лісі у трьох кілометрах на захід від с. Лубень Єльського р-ну Поліської обл. БРСР. Звідси бойові та диверсійні групи, а також Київський

партизанський загін були направлені для бойових дій до Ушомирського р-ну Житомирської обл. та Димерського р-ну Київської обл. Активні дії партизанів викликали занепокоєння противника, який направив проти них із Єльська каральний загін. 20 липня 1943 р. карателі, рухаючись по шосе Овруч – Мозир, були зненацька атаковані в с. Осівці і зазнали втрат до 100 осіб вбитими і пораненими [6].

Загалом, за червень 1943 р. диверсантами цього з'єднання було знищено три ешелони і один бронепοїзд противника. Партизани в боях вбили 260 німецьких солдатів і офіцерів. З'єднання за липень 1943 р. у боях та диверсіях на залізницях знищило 1524 німецьких солдатів і офіцерів, пустило під укіс 14 ешелонів противника, у результаті руйнувань було пошкоджено 14 паровозів, 258 вагонів і платформ. Також знищено або пошкоджено чотири літаки, 59 автомашин, 19 складів та інше майно [7].

Протягом серпня і першої половини вересня 1943 р. з'єднання продовжувало здійснювати диверсії на залізницях і шосейних шляхах, учиняло напади бойовими групами на заготівельні команди гітлерівців, зривало проведення сільськогосподарських робіт. 5 серпня 1943 р. партизанською розвідкою було встановлено прибуття до с. Лубни великого карального загону чисельністю 320 чоловік, направленого для організації примусового вивезення місцевого населення в німецьке рабство і проведення заготівель сільськогосподарських продуктів. Ретельно вивчивши розташування противника, група загону ім. Й. В. Сталіна зненацька напала на нього. Стрімкий напад деморалізував німців, які після тригодинного бою, маючи чотирикратну перевагу в силі, поспіхом відійшли. Партизани захопили шість возів з майном, 30 верхових коней та інші трофеї [8].

За серпень 1943 р. унаслідок бойових та диверсійних дій партизанів було вбито 1195 німецьких солдатів і офіцерів, знищено 23 ешелони противника, розбито й пошкоджено 24 паровози, 386 вагонів і платформ, 17 танків та бронемашин, 18 автомашин, два трактори, спалено п'ять шосейних мостів, а також 11 складів. 3 вересня 1943 р. кінна група автоматників несподіваним нічним нападом розбила німецький гарнізон у с. Павловичі Хабенського р-ну Київської обл. (нині Овруцький р-н Житомирської обл.) [9].

19 вересня 1943 р. з'єднання отримало бойовий наказ УШПР про вихід у район на північний захід від м. Київ для надання допомоги Червоній армії у форсуванні водних кордонів і визволенні від гітлерівців столиці України. Уже 25 вересня з'єднання разом із загонами під командуванням І. Хитриченка атакувало гарнізон противника в райцентрі Новошепеличі

й після тривалого бою розгромило його. Було знищено й поранено майже 100 ворожих бійців. Разом з тим було зведено наплавний міст через р. Прип'ять, яким наступного дня почали переправу частини 15 стрілецького корпусу Центрального фронту. Протягом 1–6 жовтня 1943 р партизани у взаємодії з підрозділами восьмої гвардійської стрілецької дивізії відбили велику кількість атак фашистів, утримуючи захоплені плацдарми. Під час боїв бійцями з'єднання ім. Й. В. Сталіна було захоплено такі трофеї: три станкові кулемети, п'ять автоматів, 33 гвинтівки, 40 тис. патронів тощо. Чисельність з'єднання за період із червня по жовтень 1943 р. зросла з 470 до 752 партизанів [10].

Окрім того, у боях за вересень цього ж року було вбито 1530 солдатів і офіцерів противника, пущено під укіс 13 ешелонів. Також знищено 13 паровозів, 153 вагони і платформи, два танки, 49 автомашин, сім гармат, три склади [11].

За весь час бойової та диверсійної діяльності, із червня по жовтень 1943 р. партизанами з'єднання було проведено 67 боїв із противником, організовано 26 засідок і 61 підрив ворожих ешелонів. Вбито 4510 солдатів і офіцерів противника, пущено під укіс 53 ешелони, а також бронепоезд. Розбито або пошкоджено 54 паровози, 826 вагонів, цистерни платформи і бронеплатформи. Партизанами знищено 19 танків і бронемашин, 11 літаків, 128 автомашин, 10 тракторів, дев'ять шосейних мостів, сім гармат, один завод, 33 різні склади, чотири комбайни. Серед захоплених трофеїв: сім мінометів, 39 кулеметів, 51 автомат, 657 гвинтівок, 245 тис. патронів, 190 коней, 75 возів, 70 сідел та інше військово-господарське майно [12].

Партизанське з'єднання ім. Й. В. Сталіна бойовими та диверсійними діями нанесло противнику відчутних втрат у живій силі та техніці. У цілому, воно виконало поставлене перед ним бойове завдання. За належну організацію партизанського руху й успішне керівництво бойовою діяльністю партизанів командир з'єднання В. Ушаков був нагороджений орденами Леніна, Богдана Хмельницького I ступеня, Червоної Зірки, а також медаллю Партизану Вітчизняної війни I ступеня. Комісар з'єднання В. Волков був нагороджений орденами Леніна, Червоного Прапора, Вітчизняної війни I ступеня, а також медаллю Партизану Вітчизняної війни I ступеня [13].

Необхідно зазначити, що звіт про бойову й диверсійну діяльність з'єднання було підготовлено його керівництвом і направлено до відділу пропаганди і агітації ЦК КП(б)У. Копія звіту засвідчена начальником оперативного відділу УШПР полковником В. Бондаревим 8 червня 1945 р. [14].

Деталі і особливості діяльності партизанського з'єднання ім. І. Ф. Боровика неможливо дослідити без джерел, якими є документи з архівних фондів ЦДАГО України. Документи можна поділити на кілька груп залежно від характеру формування і наявної у них інформації.

Згідно з аналізом обліково-довідкових документів ЦДАГО України, основний масив документів, матеріалів з бойової та диверсійно-розвідувальної діяльності з'єднання зосереджено у фонді № 72: «Партизанське з'єднання ім. І. Ф. Боровика» опис № 1, справи № 1–12.

Джерельну базу становлять рукописи або їхні засвідчені і незасвідчені копії, трапляються друковані оригінали. Усі документи написані російською мовою. Охоплено основний період діяльності з'єднання 1941–1943 рр. (документи датуються не пізніше червнем 1945 р). Головним чином їх можна розділити на: накази (копії) УШПР, висновки УШПР щодо бойових дій з'єднання; накази по з'єднанню, загону ім. Й. Сталіна; звіти загонів до штабу з'єднання про бойову діяльність, партійно-політичну роботу, кількісний склад, постачання зброї; мапи маршрутів і бойових дій з'єднання; щоденник бойових дій з'єднання; списки особового складу; акти про передачу особового складу, боєприпасів частинам Червоної армії при розформуванні з'єднання; матеріали первинних партійних та комсомольських організацій; рукописні примірники журналу «Сталінець» (№ 2, 3), а також бойові листки – друковані органи партійних і комсомольських організацій загонів з'єднання.

Звіти загонів до штабу з'єднання про бойову діяльність, а також висновки УШПР щодо них, розкривають хронологію подій у з'єднанні від самого початку його створення до моменту розформування після зустрічі з частинами Червоної армії. У них простежується також спільна бойова, розвідувальна та диверсійна діяльність окремих загонів у рамках з'єднання. Звітування проводилося керівництвом з'єднання у встановлені терміни або періодично, після конкретних проведених бойових операцій чи диверсійних дій. Такий вид документів фактично є підсумками бойової діяльності з'єднання, або окремих загонів у ньому. Вони є машинописними оригіналами або засвідченими копіями.

Накази [15], бойові розпорядження щодо бойових дій з'єднання проливають світло на деталі конкретних бойових операцій, диверсійних і розвідувальних дій, оскільки дають змогу оглянути поставлені перед з'єднанням, а також його складовими загонами, бойові завдання, мету і засоби їх реалізації, питання розподілення продовольства всередині з'єднання, а також межі поширення бойової діяльності. Такі документи наявні у вигляді здебільшого машинописних або засвідчених копій,

меншою мірою рукописних оригіналів [16]. Додані також мапи-схеми, які зображують бойовий шлях партизанського загону ім. Й. В. Сталіна протягом його бойової діяльності на території радянської України та частково за її межами. Окрім того, вони ілюструють бойові маршрути 1941–1943 рр., диверсії на підприємствах та залізниця противника, місця бойових зіткнень із противником та напрями нанесення головних ударів по тилових комунікаціях і військах ворога [17].

Велику інформаційну цінність для наукових досліджень становлять рапорти та відомості. Стройові записки загонів до штабу з'єднання надають інформацію про партійно-політичну роботу, чисельний склад, наявність озброєння, роботу серед населення, кадровий рух, списки особового складу; акти про передачу особового складу, боєприпасів частинам Червоної армії при розформуванні з'єднання, розвіддані штабу та загонів. Як правило, ці документи складають рукописні оригінали, у випадку письмового звітування керівництва загонів, або копії у вигляді переліків наявного господарського майна чи озброєння [18].

Серед документів особливу увагу привертає щоденник діяльності з'єднання, який зберігається у фонді № 72 в одному рукописному примірнику. За своїм характером щоденник становить підсумок діяльності з'єднання ім. І. Ф. Боровика на території України протягом 1941–1943 рр. Виклад інформації у ньому дає змогу прослідкувати послідовність фактів, подій, а також побачити комплексну картину розгортання партизанської боротьби з'єднання на підконтрольних йому територіях і його місце як складової частини загального партизанського руху на тимчасово окупованій ворогом території України. Щоденник фактично є звітним документом обліку бойових операцій, диверсійних і розвідувальних дій [19].

Цінним прикладом агітаційного й пропагандистського матеріалу є два рукописні примірники журналу «Сталінець» (№ 2 від 1 травня 1943 р. і № 3 від 25 липня 1943 р.) і бойові листки з'єднання [20]. Вони були офіційними друкованими органами його складових підрозділів. Такі документи є прикладами морально-психологічної взаємодії партизанів з мирним населенням, оскільки обґрунтовують мету, завдання і методи боротьби з німецькими загарбниками, необхідність безупинного спротиву [20]. Зокрема, надається інформація про злочини окупантів щодо до цивільних людей, численні екзекуції, страти військовополонених, суворий режим на окупованих ворогом територіях, складні умови життя партизанів. Описуються конкретні випадки проявів особистої мужності і твердої волі як рядових бійців, так і командирів загонів з'єднання в героїчній боротьбі з ворогом [20].

Ці джерела проливають світло на деталі й особливості перебігу конкретних диверсійних чи розвідувальних дій, складнощі, ризики й небезпеки, які виникали при їх здійсненні, на особистий досвід партизанів, диверсантів і розвідників при перебуванні в тилу ворога, взаємодопомогу з населенням, географічні та кліматичні умови боротьби бійців загонів, бойові зіткнення з противником та їх наслідки, а також справжнє ставлення місцевого населення до окупантів. Зокрема, надається інформація про успіхи на фронтах не лише Червоної армії, а й військ союзників на різних театрах військових дій по всьому світу [23].

Видрукувані тексти журналу й бойові листки становлять окремі статті, які супроводжуються промовистими й змістовними ілюстраціями та фотографіями до кожної окремої теми. Такі матеріали часто мають гумористичний та пародійний характер (у вигляді малюнків, зображень, карикатур). Окрім того, наявні фотографії зруйнованих житлових будинків міст. Зокрема подаються зображення вщент зруйнованої вулиці Хрещатик у м. Київ (які порівнюються з відповідними зображеннями її довоєнного стану кінця 1930-х–початку 1940-х років) як наслідок військової діяльності окупаційного режиму німців [24].

У фонді окрему справу становлять особисті спогади редактора рукописного журналу «Сталінець» М. Блінера, у вигляді рукопису, про окупаційний режим, бойові дії партизан проти ворожих військ, агітаційно-масову і пропагандистську діяльність з'єднання [25]. Також наприкінці справи додана його автобіографія у вигляді рукописно заповненої власноруч анкети [26].

Таким чином, аналіз документів ЦДАГО України дає змогу висвітлити умови життя та бойової діяльності з'єднання ім. І. Ф. Боровика, розкрити особливості обставин, у яких опинилися партизани. Архівні джерела різною мірою, залежно від виду документів, розкривають особливості героїчної боротьби партизанів з окупаційним режимом противника, їхню відданість бойовому обов'язку, самопожертву та звитягу що допомагала їм в умовах ведення партизанської війни. У цілому, джерела дають можливість скласти уявлення про значну роль і місце з'єднання партизанських загонів під командуванням В. Ушакова в розвитку партизанського руху на території України загалом, і поширенні партизанської активності на території Київщини зокрема. З'єднання ім. І. Ф. Боровика зробило беззаперечний внесок у перемогу над ворогом, і цілком заслуговує бути вписаним у історію визвольної боротьби українського народу проти німецьких загарбників.

Список використаних джерел

1. Україна партизанська / авт.-упоряд.: А. В. Кентій, В. С. Лозицький, О. В. Бажан. – К., Парламентське вид-во, 2001. – 319 с.
2. Там само, С. 85.
3. Там само, С. 85.
4. Там само, С. 85.
5. Там само, С. 86.
6. Там само, С. 86.
7. ЦДАГО України, ф. 72, оп. 1, спр. 1, арк. 3.
8. Україна партизанська / А. В. Кентій, В. С. Лозицький, О. В. Бажан. – К., – 2001. – С. 86.
9. ЦДАГО України, ф. 72, оп. 1, спр. 1, арк. 3.
10. Там само, арк. 3.
11. Там само, арк. 3.
12. Там само, арк. 3–4.
13. Там само, арк. 4.
14. Там само, арк. 4.
15. ЦДАГО України, ф. 72, оп. 1, спр. 12, арк. 1–3, 111 та зв.
16. ЦДАГО України, ф. 72, оп. 1, спр. 2, арк. 1–4 та зв.
17. Там само, спр. 3, арк. 1,29,51,61,77.
18. Там само, спр. 7, арк. 2, 21 та зв., 23.
19. Там само, спр. 4, арк. 1–116.
20. Там само, спр. 11, арк. 1–28.
21. Там само, спр. 8, арк. 1–57.
22. Там само, спр. 9, арк. 1–30.
23. Там само, спр. 8, арк. 45,49.
24. Там само, спр. 9, арк. 4.
25. Там само, спр. 10, арк. 1–14 та зв., 17–18 та зв.
26. Там само, спр. 10, арк. 15–16 та зв.